

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.40

SERHIV.STELNYKOVYCH

Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9121-8977>

THE BAZAR TRAGEDY IN COMMEMORATIVE PRACTICES DURING THE PERIOD OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

Abstract. *The aim of the paper is to analyze the commemorative practices related to the Bazar Tragedy of November 1921 during the period of Ukraine's independence.*

The scientific novelty of the research lies in the fact that, for the first time, it provides a comprehensive analysis of the commemorative practices of the late 20th and the first quarter of the 21st century concerning the Bazar Tragedy.

As a result, the author concludes that during Ukraine's independence, the commemorative practices associated with the Bazar Tragedy of November 1921 acquired a consistent and systemic character, becoming an important element of the national memory policy. The central place among these practices is occupied by the commemoration of the heroes of the Volyn Group of the Second Winter Campaign of the Ukrainian People's Republic Army, executed by the Bolsheviks in 1921, primarily near the Heroes of Bazar Memorial. Commemoration is manifested through the installation of memorial signs, the organization of the All-Ukrainian festival "Heroes of Bazar", the creation of documentary films, and the holding of academic events. Another expression of these commemorative practices is the emergence of toponyms named in honor of the participants of the Second Winter Campaign and the Bazar Tragedy. In turn, as a result of decommunization and derussification policies, toponyms named after Hryhorii Kotovskyi were renamed, and monuments and memorial signs dedicated to this Bolshevik figure were dismantled.

Keywords: *Bazar Tragedy, Second Winter Campaign of the UPR Army, commemorative practices, decommunization, derussification, Ukraine.*

Citation. Stelnykovich, S.V. (2025). The Bazar Tragedy in Commemorative Practices during the Period of Ukraine's Independence. *Sumy Historical and Archival Journal*. XLV, 40-49. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.40

СТЕЛЬНИКОВИЧ С.В.

Житомирський державний університету імені Івана Франка (Житомир, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9121-8977>

БАЗАРСЬКА ТРАГЕДІЯ В КОМЕМОРАТИВНИХ ПРАКТИКАХ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. *Метою статті є дослідження комеморативних практик, пов'язаних з Базарською трагедією листопада 1921 р., в період незалежності України. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що тут уперше комплексно проаналізовано комеморативні практики кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст., які стосуються Базарської трагедії.*

У результаті автор приходить до висновку, що у період незалежності України комеморативні практики, пов'язані з Базарською трагедією листопада 1921 р., набули сталого й системного характеру, утвердившись як важливий елемент національної політики пам'яті. Центральне місце серед комеморативних практик займає вшанування

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

пам'яті героїв Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР, страчених більшовиками у 1921 р., насамперед біля Меморіалу Героїв Базару. Комеморація проявляється через встановлення пам'ятних знаків, проведення Всеукраїнського фестивалю "Герої Базару", створення документальних фільмів та проведення наукових заходів. Виявом комеморативних практик також стала поява топонімів, названих на честь учасників Другого зимового походу Армії УНР та Базарської трагедії. У свою чергу, як результат політики декомунізації й дерусифікації відбулося перейменування топонімів, які були названі іменем Григорія Котовського, та здійснений демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, встановлених цьому більшовицькому діячу.

Ключові слова: Базарська трагедія, Другий зимовий похід Армії УНР, комеморативні практики, декомунізація, дерусифікація, Україна.

Цитування. Стельникович С.В. (2025). Базарська трагедія в комеморативних практиках в період незалежності України. *Сумський історико-архівний журнал*. XLV, 40-49. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.40

В умовах державної незалежності України утвердилися комеморативні практики, пов'язані з Українською революцією 1917–1921 рр. Це також стосується Базарської трагедії – розстрілу більшовиками 21–23 листопада 1921 р. у містечку (нині – село) Базар на Житомирщині 359 полонених вояків Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР. Цьому передували бої української армії з більшовиками 17 листопада 1921 р. поблизу сіл Малі Мінки та Звіздаль. Унаслідок боїв частина учасників Другого зимового походу Армії УНР потрапили в полон до більшовиків та були розстріляні у Базарі. Упродовж 70 років по тому, за винятком осені 1941 р., вшанування пам'яті українських військових відбувалося не на місцях їх загибелі, а лише в середовищі західної української діаспори.

Поняття "комеморативні практики" як прояв індивідуальних і суспільних дій, спрямованих на осмислення й збереження пам'яті про минуле, лише починає входити в українську історіографічну традицію. Передусім тут необхідно відзначити теоретичні фундаментальні дослідження, зокрема Георгія Касьянова (Касьянов, 2018) та Алли Киридон (Киридон, 2016), а також окремі публікації, як-от Катерини Філюк (Філюк, 2017). Водночас зазначимо, що уже тривалий час питання комеморації активно досліджуються західними вченими (Assmann, 2006; Lebow, Kansteiner, Fogu, 2006; Nora, 2011).

Нині в історіографії відсутнє комплексне вивчення новітніх комеморативних практик, пов'язаних з Базарською трагедією листопада 1921 р. Здебільшого деякі автори вивчали це питання епізодично. Приміром, Ярослав Файзулін та Віталій Скальський, розглядаючи історію Другого зимового походу Армії УНР, лише коротко згадують про новітнє вшанування пам'яті розстріляних у Базарі (Файзулін, Скальський, 2008: 40). Звертає увагу на проведення тематичної науково-практичної конференції у 2011 р., присвячену Базарській трагедії, яку можна розглядати як елемент комеморативних практик, Микола Стопчак (Стопчак, 2022: 102). Частково заявлену проблематику раніше також розглядав автор цієї публікації (Стельникович, 2016: 121–125).

Метою статті є дослідження комеморативних практик, пов'язаних з Базарською трагедією листопада 1921 р., в період незалежності України.

У рамках комеморативних практик, які стосуються Базарської трагедії, центральне місце має вшанування пам'яті загиблих українських військових на впорядкованих місцях поховань. Уже 17 листопада 1991 р. активісти Житомирщини та інших областей взяли участь у вшануванні пам'яті українських воїнів безпосередньо на місцях їхніх поховань у Базарі. У цей день було освячено могили та відправлено панахиду, а під час мітингу виступаючі наголошували на подіях Другого зимового походу Армії УНР та на героїзмі й трагедії Базару 1921 р. (Бабич, 2006: 20–21). У подальшому активісти зосередили зусилля

на впорядкуванні могил у Базарі, зокрема на їх огороженні, а також на виявленні та упорядкуванні могил поблизу сіл Малі Міньки та Звіздаль. Здебільшого, такі роботи були проведені упродовж 1993–1994 рр. На упорядкованих могилах біля обох сіл були встановлені дерев'яні хрести та пам'ятні плити (Бабич, 2006: 21–23).

Центральним місцем вшанування пам'яті страчених більшовиками 21–23 листопада 1921 р. 359 полонених вояків Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР став меморіал у с. Базар, відомий під назвою “Меморіал Героїв Базару”, або “Меморіал пам'яті Героїв Базару”. Він був споруджений з ініціативи голови Об'єднання бувших вояків-українців у Великобританії Святослава Фостуна на кошти української діаспори у цій країні. Меморіал урочисто відкрили 26 серпня 2000 р. На пілонах Меморіалу викарбувано імена всіх похованих. Автор проекту – житомирський архітектор Олександр Борис. 11 жовтня 2002 р. на території Меморіалу були перепоховані останки 46 воїнів, які загинули 17 листопада 1921 р. у бою біля с. Звіздаль (Стельникович, 2016: 123–124). У 2009 р. цей Меморіал під назвою “Могила братська воїнів II зимового походу армії УНР” внесли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України місцевого значення (Державний реєстр, 2025). У 2017 р. Меморіал Героїв Базару був реставрований (Меморіал Героям Базару, 2017).

Поряд з центральним Меморіалом у Базарі у деяких населених пунктах України із 2010-х років почали встановлювати пам'ятні знаки землякам, учасникам Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР, загиблим у листопаді 1921 р. 20 листопада 2010 р. в м. Богуслав на Київщині було відкрито пам'ятний знак воякам Другого зимового походу Армії УНР, уродженцям Богуславщини Івану Білецькому та Оверку Бондаренку, які, потрапивши в полон до більшовиків, були страчені наприкінці листопада 1921 р. в Базарі (У Богуславі відкрили пам'ятник, 2010). 12 липня 2016 р. в смт (нині – селище) Драбів на Черкащині відбулося відкриття пам'ятної дошки діячу УНР Михайлу Білінському (тут його прізвище вказано як “Білінський”, як у деяких особистих документах; прізвище “Білінський” є адаптованим до норм сучасної української літературної мови). Пам'ятна дошка розміщена на фасаді нинішнього приміщення краєзнавчого музею, яке свого часу було будинком сім'ї Білінських, де 12 липня 1883 р. народився Михайло Білінський (Стеценко, 2016). Він загинув 17 листопада 1921 р. поблизу с. Малі Міньки у бою з більшовицькими загонами Григорія Котовського.

19 листопада 2017 р. був започаткований Всеукраїнський фестиваль “Герої Базару” (Лук'янчук, 2017: 5). Фестиваль спрямований на “підвищення рівня знань про видатних особистостей українського державотворення та героїв боротьби українського народу за незалежність та територіальну цілісність України” (Герої Базару, 2018: 2). Отож, за роки незалежності в Україні утвердилася традиція вшанування пам'яті учасників Другого зимового походу Армії УНР безпосередньо на місці їх поховань в Базарі у чергові річниці трагедії – 21 листопада. Як правило, меморіальні заходи відбуваються у найближчі до 21 листопада вихідні, здебільшого у суботу, у тому числі в рамках Всеукраїнського фестивалю “Герої Базару”. Традиційні заходи зі вшанування пам'яті жертв трагедії відбувалися і під час карантинних обмежень, пов'язаних з поширенням коронавірусу COVID-19, і в умовах повномасштабної російсько-української війни (Букет, 2022).

Подікуди з метою вшанування пам'яті загиблих вояків Армії УНР активісти проводили реконструкцію окремих подій. Один із таких заходів відбувся під час відзначення 100-річчя Другого зимового походу Армії УНР 20 листопада 2021 р. в Базарі. Тоді був відтворений бій між учасниками Волинської групи та більшовицькими військами, який відбувся 17 листопада 1921 р. біля с. Малі Міньки (У селі Базар, 2021).

Проявом комеморативних практик про Другий зимовий похід Армії УНР та Базарську трагедію є їх відображення в документальному кіно. Серед таких фільмів, зокрема, у 2008 р. севастопольською ТРК “Бриз” було створено документальний фільм

“Рейд у безсмертя”, у якому детально розповідається про листопадові події 1921 р. та звертається увага на місця пам’яті, пов’язані з Другим зимовим походом на території Житомирщини (“Рейд у Безсмертя”, 2008). У 2009 р. Національна телекомпанія України зняла фільм “Операція “Тютюн””, присвячений генерал-хорунжому Юрію Тютюннику, у якому є епізоди про Другий зимовий похід Армії УНР та Базарську трагедію. Він вийшов у циклі документальних фільмів “Гриф секретності знято”, який побудований на розсекречених архівних документах Служби безпеки України (Фільм про Хвильового, 2009). 20 лютого 2019 р. на замовлення Управління національно-патріотичного виховання, молоді та спорту Житомирської облдержадміністрації у рамках акції “Обличчя, що потрібно знати!” було оприлюднено короткометражний фільм “Другий зимовий похід Армії УНР. Базар” (“Другий зимовий похід Армії УНР. Базар”, 2019).

Елементом комеморативних практик про Базарську трагедію є проведення тематичних наукових конференцій, які передусім присвячуються річницям Другого зимового походу Армії УНР. Одна із перших наукових конференцій – “Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)” – відбувалася у Житомирі 2006 р. (Шляхами творення, 2006). У тому числі 90-річчю Другого зимового походу Армії УНР присвячувалася Всеукраїнська науково-практична конференція “Український національно-визвольний рух XX ст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти”, яка проходила в Житомирі 18–20 листопада 2011 р. (Український національно-визвольний рух XX ст., 2011). Також 19 листопада 2011 р. у Базарі пройшла науково-практична конференція “Пам’ять про героїв – священна” (Стопчак, 2022: 102). 95-річчю Другого зимового походу була присвячена IV Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття”, яка відбувалася у Житомирі 18–19 листопада 2016 р. (Матеріали, 2016). В останні роки тематичні наукові заходи відбуваються і в рамках Всеукраїнського фестивалю “Герої Базару”. Зокрема, 19 листопада 2017 р. (Лук’янчук, 2017: 5) та 23 листопада 2018 р. (У Житомирі триває історичний диспут, 2018) на Житомирщині проходили історичні диспути “Другий зимовий похід Армії УНР – спроба відновлення Української державності”. 21 листопада 2024 р. у с. Базар відбувся історичний диспут “Приклад жертвності та звитяги Героїв Базару” (Сьогодні, 2024).

В публічному просторі деяких населених пунктів України тривалий час після проголошення незалежності зберігалися топоніми, пов’язані з іменем Григорія Котовського. Саме він долучився до розгрому вояків Армії УНР, які здійснювали Другий зимовий похід, та віддав наказ розстріляти українських військовополонених у Базарі в листопаді 1921 р. Повне перейменування таких топонімічних об’єктів, як і демонтаж відповідних пам’ятників та пам’ятних знаків, стало можливим під час реалізації політики декомунізації після прийняття Верховною Радою України Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки” (Закон України, 2015). Григорій Котовський увійшов до списку осіб, які підпали під декомунізацію (Список осіб, 2015).

Відповідно до розпорядження міського голови Житомира від 19 лютого 2016 р. у місті “декомунізували” 87 вулиць та провулків, серед яких вул. Котовського. Вона була перейменована на вул. Михайла Грушевського (Сухомлин підписав розпорядження, 2016). Зауважимо, що упродовж кількох років до цього, як прояв своєї “народної декомунізації” на частині будинків по вул. Котовського у Житомирі з’являлися написи “Вул. Героїв с. Базару” (Стельникович, 2016: 124). Відповідно до розпорядження голови Житомирської обласної державної адміністрації від 20 травня 2016 р. ще у 24 населених пунктах Житомирщини були перейменовані вулиці, пов’язані з іменем Котовського (Розпорядження, 2016).

У радянський час іменем червоного командира Котовського було названо кілька населених пунктів, серед яких м. Котовськ на Одещині (до 1935 р. – м. Бірзула) (Ботушанський, 2014: 110). Останні населені пункти з такими назвами були перейменовані під час декомунізації. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 травня 2016 р. в Кіровоградській області с. Котовське було перейменоване на с. Куца Балка; в Одеській області – с. Котовське на с. Котовка, м. Котовськ на м. Подільськ, а Котовський район на Подільський район (Постанова, 2016).

У рамках декомунізаційних процесів відбувався демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених Григорію Котовському. Пам'ятники, зокрема, були демонтовані 30 березня 2015 р. в м. Умань, ще до прийняття закону про декомунізацію (В Умані, 2015), 23 листопада 2015 р. у м. Бердичів (У Бердичеві, 2015), у ніч на 10 червня 2017 р. у м. Подільськ (На Одещині, 2017), а також в інших населених пунктах України. При цьому, поки що невирішеним є питання з похованням забальзамованого тіла Григорія Котовського, яке після його смерті у 1925 р. розміщується у спеціальному мавзолеї у м. Подільськ. Хоча міська влада прийняла рішення про поховання решток Котовського ще 28 вересня 2016 р. (В Одеській області, 2016), воно й досі не виконане.

У свою чергу, перейменовані під час декомунізації вулиці нерідко пов'язувалися з учасниками Другого зимового походу Армії УНР (подекуди – з Базарською трагедією), зокрема з іменем генерал-хорунжого, керівника Другого зимового походу Юрія Тютюнника, та інших учасників походу. Відповідно до згаданого розпорядження міського голови Житомира від 19 лютого 2016 р. вул. Войкова була перейменована на вул. Юрка Тютюнника (Сухомлин підписав розпорядження, 2016); згідно ж з розпорядженням голови Житомирської облдержадміністрації від 20 травня 2016 р. вулиці, названі на честь генерал-хорунжого, з'явилися у м. Овруч (вул. Юрка Тютюнника замість вул. Соціалістичної) та с. Жупанівка (вул. Юрія Тютюнника замість вул. Жовтневої) Коростенського району на Житомирщині. Також цим розпорядженням у Житомирі вулицю Красовського перейменували на вул. Героїв Базару – “на честь 359 вояків Армії УНР – учасників 2-го Зимового походу, розстріляних російськими більшовиками в с. Базар 21.11.1921”. А в с. Болярка Олевського (нині – Коростенського) району вул. Щорса була перейменована на честь загиблого під час Другого зимового походу уродженця району Леонтія Копнюка (Розпорядження, 2016).

Під час декомунізації перейменування вулиць на честь генерал-хорунжого Юрія Тютюнника відбувалося і в інших регіонах України, як-от: у Вінницькій, Волинській, Кіровоградській, Миколаївській, Черкаській областях. Так, у травні 2016 р. у м. Первомайськ Миколаївської області вул. Фрунзе була перейменована на вул. Юрка Тютюнника; а вул. Комунарів на вул. Гулого-Гуленка, на честь генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка – керівника Бессарабської групи Другого зимового походу Армії УНР (Перелік вулиць, 2016). Перейменування вулиць на честь Юрія Тютюнника відбувалися також під час дерусифікації, уже в умовах повномасштабної російсько-української війни. 22 листопада 2023 р. відповідно до рішення сесії Калинівської міської ради Вінницької області в Калинівці вул. Пархоменка була перейменована на вул. Юрія Тютюнника (Нові адреси Калинівки, 2024).

У різний час в деяких населених пунктах України, у тому числі в межах декомунізації та дерусифікації, з'явилися вулиці, названі на честь засновника військово-морського флоту, учасника Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР, який загинув у бою з більшовиками 17 листопада 2021 р. біля с. Малі Міньки, Михайла Білинського. Наприклад, у Львові вулиця, названа на честь Михайла Білинського, з'явилася 1993 р. (Білинського М., 2025), у Києві – 2017 р. (Перелік нових вулиць, 2017: 6), а в Запоріжжі – 2024 р. (Рішення міської ради, 2024) тощо. У Миколаєві вулицю на честь Михайла

Білінського перейменували з орфографічною помилкою: тут його прізвище вказано як “Белінський”. Відповідно до розпорядження начальника Миколаївської обласної військової адміністрації від 26 липня 2024 р. у м. Миколаїв вул. Генерала Шепетова була перейменована на вул. Адмірала Белінського. Обґрунтування запропонованої назви також наведено з орфографічною помилкою: “Михайло Белінський (потрібно – “Білінський” або ж, як варіант, “Білінський”. – Авт.) (1883–1921) – український військовий діяч, контрадмірал, міністр морських сил УНР. Загинув під час Другого зимового походу” (Розпорядження, 2024).

Між іншим, іменами і Михайла Білінського, і Юрія Тютюнника названі українські бойові підрозділи. Відповідно до Указу Президента України від 5 липня 2019 р. 36-й окремій бригаді морської піхоти Військово-морських сил Збройних сил України було присвоєно почесне найменування “імені контр-адмірала Михайла Білінського” (Указ, 2019); а відповідно до Указу Володимира Зеленського від 23 серпня 2021 р. 38-му зенітному ракетному полку Сухопутних військ Збройних сил України було присвоєно почесне найменування “імені генерал-хорунжого Юрія Тютюнника” (Указ, 2021).

Отже, у період незалежності України комеморативні практики, пов’язані з Базарською трагедією, набули системного характеру та стали важливою складовою національної політики пам’яті. Передусім відбувається вшанування героїв Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР, які були знищені більшовиками у листопаді 1921 р., на місцях їх поховань, біля Меморіалу Героїв Базару. Поряд з локальними ініціативами – встановлення пам’ятних знаків загиблим українським воюючим – комеморація, яка стосується Базарської трагедії, проявилася через започаткування Всеукраїнського фестивалю “Герої Базару”, створення тематичних документальних фільмів та проведення наукових конференцій. Важливим проявом переосмислення історичної пам’яті стала політика декомунізації та дерусифікації, у ході якої з публічного простору було усунуто топоніми, названі іменем Григорія Котовського; натомість з’явилися назви, присвячені учасникам Волинської групи Другого зимового походу Армії УНР, зокрема Юрію Тютюннику та Михайлу Білінському. Комеморативні практики, пов’язані з Базарською трагедією, засвідчують відновлення історичної справедливості та зміцнення національної ідентичності, інтегруючи події 1921 р. в сучасний простір української пам’яті.

Література:

Бабич, 2006 – Бабич С. Могили полеглих у Другому зимовому поході – Базар, Малі Миньки, Звіздаль. *Шляхами творення української державності: матеріали регіональної науково-практичної конференції “Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)”*. Житомир, 2006. С. 20–27.

Білінського М., 2025 – Білінського М. *Вулиці Львова*. 2025. URL: <https://streets.lvivcenter.org/uk/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9C/> (дата звернення: 21.09.2025).

Ботушанський, 2014 – Ботушанський В. Топонімія і політика в Україні. *Питання історії України*. 2014. С. 107–117.

Букет, 2022 – Букет Є. На Житомирщині вшанували героїчний чин Армії УНР. *Армія Inform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/11/21/na-zhytomyrshhyni-vshanuvaly-geroyichnyj-chyn-armiyi-unr/> (дата звернення: 10.09.2025).

В Одеській області, 2016 – В Одеській області вирішили перенести прах Котовського з мавзолею на кладовище. *Дзеркало тижня*. 2016. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-odeskiy-oblasti-virishili-perenesti-prah-kotovskogo-z-mavzoleyu-na-kladovischi-220198_.html (дата звернення: 02.10.2025).

В Умані, 2015 – В Умані демонтовано пам’ятник Г.І. Котовському. *Уманська міська рада*. 2015. URL: <https://uman-rada.gov.ua/index.php/novyny/item/2892-v-umani-demontovano-pamiatnyk-hi-kotovskomu> (дата звернення: 11.10.2025).

Герої Базару, 2018 – Герої Базару. Всеукраїнський фестиваль – 2018. Київ, 2018. 27 с.

Державний реєстр, 2025 – Державний реєстр нерухомих пам’яток України. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*. 2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomyykh-pam-iatok-ukrainy/> (дата звернення: 03.11.2025).

Другий зимовий похід Армії УНР. Базар, 2019 – “Другий зимовий похід Армії УНР. Базар”. *YouTube*. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rpnEwP2I4Uo> (дата звернення: 11.09.2025).

Закон України, 2015 – Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки”. *Верховна Рада України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 10.09.2025).

Касьянов, 2018 – *Касьянов Г.* Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 420 с.

Киридон, 2016 – *Киридон А.* Гетеротопії пам’яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам’яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с

Лук’янчук, 2017 – *Лук’янчук Г.* Фестиваль “Герої Базару – Лицарі України”. *Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик*. 2017. 30 листопада – 6 грудня. С. 5.

Матеріали, 2016 – Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції “Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)”. Житомир: Полісся, 2016. 180 с.

Меморіал Героям Базару, 2017 – Меморіал Героям Базару в Житомирській області реставрують не тільки підрядники, але й працівники РДА і школярі. *Житомир.info*. 2017. URL: https://www.zhitomir.info/news_170270.html?utm (дата звернення: 03.09.2025).

На Одещині, 2017 – На Одещині виконали закон про декомунізацію: знесли пам’ятник Котовському. *Українська правда*. 2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/06/11/7146628/> (дата звернення: 11.10.2025).

Нові адреси Калинівки, 2024 – Нові адреси Калинівки: замість найвідомішої вулиці – вулиця Юрія Тютюнника. *Калинівка City*. 2024. URL: <https://kalynivka.city/articles/337973/novi-adresi-kalynivki-zamist-najvidomishoi-vulici-vulicya-yuriya-tyutyunnika> (дата звернення: 15.09.2025).

Перелік вулиць, 2016 – Перелік вулиць, провулків, проспектів, площ міста Первомайська. *Первомайськ. Миколаївська область*. 2016. URL: http://www.pervomaisk.mk.ua/s/perelik-vulitsprovulkiv-prospektivplosch_mista_pervomayska (дата звернення: 11.09.2025).

Перелік нових вулиць, 2017 – Перелік нових вулиць м. Києва, які найменуються. *Хрещатик. Газета Київської міської ради*. 2017. 3 листопада. С. 6.

Постанова, 2016 – Постанова Верховної Ради України “Про перейменування деяких населених пунктів”. *Верховна Рада України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-VIII#Text> (дата звернення: 14.09.2025).

Рейд у Безсмертя, 2008 – “Рейд у безсмертя”. *YouTube*. 2008. URL: https://www.youtube.com/watch?v=RsQNCX7Z_OE (дата звернення: 11.09.2025).

Рішення міської ради, 2024 – Рішення міської ради від 20.05.2024 № 141 “Про перейменування вулиці Пестеля на вулицю Михайла Білінського у місті Запоріжжя”. *Запорізька міська рада*. 2024. URL: <https://zp.gov.ua/documents/150424-pro-pereimenuvannia-vulici-pestelia-na-vuliciu-mixaila-bilinskogo-u-misti-zaporizzia> (дата звернення: 19.09.2025).

Розпорядження, 2016 – Розпорядження голови обласної державної адміністрації від 20.05.2016 № 140 “Про перейменування топонімічних об’єктів та демонтаж пам’ятників та пам’ятних знаків у Житомирській області”. *Житомирська обласна державна адміністрація*. 2016. URL: <https://oda.zht.gov.ua/oda/2014-2017/za-2016-rik/rozporyadzhennya-140-vid-20-05-2016/> (дата звернення: 12.09.2025).

Розпорядження, 2024 – Розпорядження про перейменування об’єктів топонімії. *Вознесенськ. Інтернет-портал територіальної громади*. 2024. URL: <https://voz.gov.ua/6367-rozporyadzhennya-pro-pereimenuvannia-objektiv-toponimii.html> (дата звернення: 21.09.2025).

Список осіб, 2015 – Список осіб, які підпадають під декомунізацію. *Український інститут національної пам’яті*. 2015. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu> (дата звернення: 10.09.2025).

Стельникович, 2016 – *Стельникович С.* Базарська трагедія 21 листопада 1921 р. в історичній пам’яті українського народу. *Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції “Проблеми дослідження українського визвольного руху XX століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)”*. Житомир: Полісся, 2016. С. 121–125.

Стеценко, 2016 – *Стеценко Т. У* Драбові відкрито меморіальну дошку Михайлу Білінському. *Новини Черкас*. 2016. URL: <https://cherkasy24.info/13077-u-drabov-vdkrito-memoralnu-doshku-mihaylu-blnskomu.html> (дата звернення: 17.09.2025).

Стопчак, 2022 – *Стопчак М.* Другий Зимовий похід Армії УНР: сучасна вітчизняна історіографія. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія*. Вінниця, 2022. Вип. 39. С. 97–108.

Сухомлин підписав розпорядження, 2016 – Сухомлин підписав розпорядження про перейменування: у Житомирі буде вулиця Степана Бандери. *Житомир.info*. 2016. URL: https://www.zhitomir.info/news_154756.html (дата звернення: 12.09.2025).

Сьогодні, 2024 – Сьогодні, 103 роки – пам’ять Героїв Базару. *Народницька селищна територіальна громада. Народницька селищна військова адміністрація*. 2024. URL: <https://narodnycka-gromada.gov.ua/news/1732205350/> (дата звернення: 27.08.2025).

У Бердичеві, 2015 – У Бердичеві знесли Котовського. *Ріо Бердичів*. 2015. URL: <https://rio-berdychiv.info/novyny/polityka/uberdychevizneslykotovskoho> (дата звернення: 11.10.2025).

У Богуславі відкрили пам'ятник, 2010 – У Богуславі відкрили пам'ятник на честь земляків, які загинули під Базаром. *Народний оглядач*. 2010. URL: <https://www.ar25.org/article/u-boguslavi-vidkryly-pamyatnyk-na-chest-zemlyakiv-yaki-zagynuly-pid-bazarom.html> (дата звернення: 17.09.2025).

У Житомирі триває історичний диспут, 2018 – У Житомирі триває історичний диспут “Другий зимовий похід армії УНР – спроба відновлення Української державності”. *Народицька районна державна адміністрація Житомирської області*. 2018. URL: <https://nar-rda.gov.ua/novini/u-zhitomiri-trivae-istorichnij-disput-drugij-zimovij-pohid-armii-unr-sproba-vidnovlennya-ukrainskoi-derzhavnosti/> (дата звернення: 27.08.2025).

У селі Базар, 2021 – У селі Базар на Житомирщині відтворили події бою між армією УНР та більшовиками. *Суспільне Житомир*. 2021. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/182599-u-seli-bazar-na-zitomirshini-vidtvorili-podii-bou-miz-armieyu-unr-ta-bilsovikami/> (дата звернення: 03.10.2025).

Указ, 2019 – Указ Президента України № 495/2019. *Президент України*. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4952019-27941> (дата звернення: 02.09.2025).

Указ, 2021 – Указ Президента України № 411/2021. *Президент України*. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4112021-39869> (дата звернення: 02.09.2025).

Український національно-визвольний рух XX ст., 2011 – Український національно-визвольний рух XX ст.: ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти (до 90-річчя Другого зимового походу, 70-річчя похідних груп ОУН та 70-річчя Олевської республіки): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Житомир, 2011. 240 с.

Файзулін, Скальський, 2008 – *Файзулін Я., Скальський В.* Перелоги Української революції. Другий Зимовий похід Армії УНР. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 41 с.

Фільм про Хвильового, 2009 – Фільм про Хвильового зняли на основі розсекречених матеріалів СБУ. *УНІАН*. 2009. URL: <https://www.unian.ua/culture/242323-film-pro-hvilovogo-znyali-na-osnovi-rozsekrenchenih-materialiv-sbu.html> (дата звернення: 11.09.2025).

Філюк, 2017 – *Філюк К.* Мистецтво нагадувати: як у світі вишановують пам'ять про трагічні події минулого. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/03/13/223078/> (дата звернення: 11.05.2024).

Шляхами творення, 2006 – Шляхами творення української державності: матеріали регіональної науково-практичної конференції “Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 рр. (до 85-річчя Другого зимового походу)”. Житомир, 2006. 168 с.

Assmann, 2006 – *Assmann A.* Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. Verlag C.H. Beck, 2006. 320 s.

Lebow, Kansteiner, Fogu, 2006 – *Lebow R.N., Kansteiner W., Fogu C.* (eds.). The Politics of Memory in Postwar Europe. Duke University Press, Durham and London, 2006. 384 p.

Nora, 2011 – *Nora P.* Present, nation, memoir. Paris: Gallimard, 2011. 432 p.

References:

Babych, 2006 – *Babych, S.* (2006). Mohyly polehlykh u Druhomu zymovomu pokhodi – Bazar, Mali Mynky, Zvizdal [Graves of those killed in the Second Winter Campaign – Bazar, Mali Mynki, Zvizdal]. *Shliakhamy tvorennia ukrainskoi derzhavnosti: materialy rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Borotba ukrainskoho narodu za derzhavnu nezalezhnist v 1917–1921 rr. (do 85-richchia Druhoho zymovoho pokhodu)”*. Zhytomyr. S. 20–27. [in Ukrainian]

Bilynskoho M., 2025 – Bilynskoho M. [Bilinsky M.]. *Vulytsi Lvova*. 2025. URL: <https://streets.lvivcenter.org/uk/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%9C/> [in Ukrainian]

Botushanskyi, 2014 – *Botushanskyi, V.* (2014). Toponimii i polityka v Ukraini [Toponymy and politics in Ukraine]. *Pytannia istorii Ukrainy*. S. 107–117. [in Ukrainian]

Buket, 2022 – *Buket, Ye.* (2022). Na Zhytomyrshchyni vshanuvy heroichniy chyn Armii UNR [Heroic act of UNR Army honored in Zhytomyr region]. *Armiia Inform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/11/21/na-zhytomyrshchyni-vshanuvy-geroyichnyj-chyn-armiyi-unr/> [in Ukrainian]

V Odeskii oblasti, 2016 – V Odeskii oblasti vyrishyly perenesty prakh Kotovskoho z mavzoleiu na kladovyshche [In Odessa region, they decided to transfer Kotovsky's ashes from the mausoleum to the cemetery]. *Dzerkalo tyzhnia*. 2016. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-odeskiy-oblasti-virishili-perenesti-prakh-kotovskogo-z-mavzoleyu-na-kladovischi-220198_.html [in Ukrainian]

V Umani, 2015 – V Umani demontovano pamiatnyk H.I. Kotovskomu [A monument to G.I. Kotovsky was dismantled in Uman]. *Umanska miska rada*. 2015. URL: <https://uman-rada.gov.ua/index.php/novyny/item/2892-v-umani-demontovano-pamiatnyk-hi-kotovskomu> [in Ukrainian]

Heroi Bazaru, 2018 – Heroi Bazaru. Vseukrainskyi festyval – 2018 [Heroes of Bazar. All-Ukrainian Festival – 2018]. Kyiv, 2018. 27 s. [in Ukrainian]

Derzhavnyi reistr, 2025 – Derzhavnyi reistr nerukhomykh pamiatok Ukrainy [State Register of Immovable Monuments of Ukraine]. *Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii Ukrainy*. 2025. URL: <https://mesc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reistr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/> [in Ukrainian]

Druhyi zymovy pokhid Armii UNR. Bazar, 2019 – “Druhyi zymovy pokhid Armii UNR. Bazar” [“The Second Winter Campaign of the UNR Army. Bazar”]. *YouTube*. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rpnEwP2I4Uo> [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy, 2015 – Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystytskoho) totalitarnoho rezhymiv ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky” [Law of Ukraine “On the Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> [in Ukrainian]

Kasianov, 2018 – Kasianov, H. (2018). Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susidy [Past Continuous: historical policy 1980–2000: Ukraine and its neighbours]. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film. 420 s. [in Ukrainian]

Kyrydon, 2016 – Kyrydon, A. (2016). Heterotopii pamiaty: teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty [Memory Heterotypes. Theoretical and Methodological Historical Memory Schools]. Kyiv: Nika-Tsentr. 320 s. [in Ukrainian]

Lukianchuk, 2017 – Lukianchuk, H. (2017). Festyval “Heroi Bazaru – Lytsari Ukrainy” [Festival “Heroes of the Bazar – Knights of Ukraine”]. *Slovo Prosvity. Vseukrainskyi kulturolohichni tyzhnevnyk*. 30 lystopada – 6 hrudnia. S. 5. [in Ukrainian]

Materialy, 2016 – Materialy IV Vseukrainskoi naukovo konferentsii “Problemy doslidzhennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu KhKh stolittia (do 75-richchia Poliskoi Sichi ta 95-richchia Druhoho zymovoho pokhodu)” [Materials of the IV All-Ukrainian Scientific Conference “Problems of Researching the Ukrainian Liberation Movement of the 20th Century (to the 75th Anniversary of the Polissya Sich and the 95th Anniversary of the Second Winter Campaign)”]. Zhytomyr: Polissia, 2016. 180 s. [in Ukrainian]

Memorial Heroiam Bazaru, 2017 – Memorial Heroiam Bazaru v Zhytomyrskii oblasti restavruvut ne tilky pidriadnyky, ale y pratsivnyky RDA i shkoliari [The Memorial to the Heroes of the Bazar in Zhytomyr region is being restored not only by contractors, but also by employees of the District State Administration and schoolchildren]. *Zhytomyr.info*. 2017. URL: https://www.zhitomir.info/news_170270.html?utm [in Ukrainian]

Na Odeshchyni, 2017 – Na Odeshchyni vykonaly zakon pro dekomunizatsiiu: znesly pamiatnyk Kotovskomu [The law on decommunization was implemented in the Odessa region: the monument to Kotovsky was demolished]. *Ukrainska pravda*. 2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/06/11/7146628/> [in Ukrainian]

Novi adresy Kalynivky, 2024 – Novi adresy Kalynivky: zamist naividomishoi vulytsi – vulytsia Yurii Tiutiunynka [New addresses in Kalynivka: instead of the most famous street, Yuriy Tyutyunnyk Street]. *Kalynivka City*. 2024. URL: <https://kalynivka.city/articles/337973/novi-adresi-kalinivki-zamist-najvidomishoi-vulici-vulicya-yuriya-tyutyunnika> [in Ukrainian]

Perelik vulyts, 2016 – Perelik vulyts, provulkiv, prospektiv, ploshch mista Pervomaiska [List of streets, alleys, avenues, squares of the city of Pervomaysk]. *Pervomaisk. Mykolaivska oblast*. 2016. URL: http://www.pervomaisk.mk.ua/s/perelik_vulitsprovulkiv_prospektivplosch_mista_pervomayska [in Ukrainian]

Perelik novykh vulyts, 2017 – Perelik novykh vulyts m. Kyieva, yaki naimenovuiutsia [List of new streets in Kyiv, which are named]. *Khreshchatyk. Hazeta Kyivskoi miskoi rady*. 2017. 3 lystopada. S. 6. [in Ukrainian]

Postanova, 2016 – Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro pereimenuvannia deiakykh naselennykh punktiv” [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On renaming some settlements”]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-VIII#Text> [in Ukrainian]

Reid u Bezmertia, 2008 – “Reid u bezmertia” [“Raid into immortality”]. *YouTube*. 2008. URL: https://www.youtube.com/watch?v=RsQNCX7Z_OE [in Ukrainian]

Rishennia miskoi rady, 2024 – Rishennia miskoi rady vid 20.05.2024 № 141 “Pro pereimenuvannia vulytsi Pestelia na vulytsiu Mykhaila Bilynskoho u misti Zaporizhzhia” [City Council Decision of 05/20/2024 № 141 “On renaming Pestel Street to Mykhailo Bilynskyi Street in the city of Zaporizhzhia”]. *Zaporizka miska rada*. 2024. URL: <https://zp.gov.ua/documents/150424-pro-pereimenuvannia-vulici-pestelia-na-vuliciu-mixaila-bilinskogo-u-misti-zaporizzia> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia, 2016 – Rozporiadzhennia holovy oblasnoi derzhavnoi administratsii vid 20.05.2016 № 140 “Pro pereimenuvannia toponimichnykh obektiv ta demontazh pamiatnykiv ta pamiatnykh znakov u Zhytomyrskii oblasti” [Order of the Head of the Regional State Administration dated 05/20/2016 № 140 “On renaming toponymic objects and dismantling monuments and memorial signs in Zhytomyr region”]. *Zhytomyrska oblasna derzhavna administratsiia*. 2016. URL: <https://oda.zht.gov.ua/oda/2014-2017/za-2016-rik/rozporiadzhennya-140-vid-20-05-2016/> [in Ukrainian]

Rozporiadzhennia, 2024 – Rozporiadzhennia pro pereimenuvannia obektiv toponimii [Order on renaming toponymic objects]. *Voznesensk. Internet-portal terytorialnoi hromady*. 2024. URL: <https://voz.gov.ua/6367-rozporiadzhennya-pro-pereimenuvannia-obektiv-toponimii.html> [in Ukrainian]

Spysok osib, 2015 – Spysok osib, yaki pidpadaiut pid dekomunizatsiiu [List of persons subject to decommunization]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. 2015. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiiu> [in Ukrainian]

Stelnykovych, 2016 – Stelnykovych, S. (2016). Bazarska trahediia 21 lystopada 1921 r. v istorichnii pamiaty ukrainskoho narodu [Tragedy in Bazar on November 21, 1921 in Historical Memory of the Ukrainian People]. *Materialy IV Vseukrainskoi naukovo konferentsii “Problemy doslidzhennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu XX stolittia (do 75-richchia Poliskoi Sichi ta 95-richchia Druhoho zymovoho pokhodu)”*. Zhytomyr: Polissia. S. 121–125. [in Ukrainian]

Stetsenko, 2016 – Stetsenko, T. (2016). U Drabovi vidkryto memorialnu doshku Mykhailu Bilinskomu [A memorial plaque to Mykhailo Bilinsky was unveiled in Drabov]. *Novyny Cherkas*. URL: <https://cherkasy24.info/13077-u-drabov-vdkryto-memoralnu-doshku-mihaylu-blnskmu.html> [in Ukrainian]

Stopchak, 2022 – *Stopchak, M.* (2022). Druhyi Zymovyi pokhid Armii UNR: suchasna vitchyzniana istoriografiiia [The Second Winter Campaign of the UNR Army: Modern Domestic Historiography]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: istoriia*. Vinnytsia. Vyp. 39. S. 97–108. [in Ukrainian]

Sukhomlyn pidpysav rozporiadzhennia, 2016 – Sukhomlyn pidpysav rozporiadzhennia pro pereimenuvannia: u Zhytomyri bude vulytsia Stepana Bandery [Sukhomlyn signed an order to rename: Zhytomyr will have Stepan Bandera Street]. *Zhytomyr.info*. 2016. URL: https://www.zhitomir.info/news_154756.html [in Ukrainian]

Sohodni, 2024 – Sohodni, 103 roky – pamiat Heroiv Bazaru [Today, 103 years – the memory of the Heroes of the Bazar]. *Narodytska selyshchna terytorialna hromada. Narodytska selyshchna viiskova administratsiia*. 2024. URL: <https://narodyska-gromada.gov.ua/news/1732205350/> [in Ukrainian]

U Berdychevi, 2015 – U Berdychevi znesly Kotovskoho [Kotovskiy was dismantled in Berdychiv]. *Rio Berdychiv*. 2015. URL: <https://rio-berdychiv.info/novyny/polityka/uberdychevizneslykotovskoho> [in Ukrainian]

U Bohuslavi vidkryly pamiatnyk, 2010 – U Bohuslavi vidkryly pamiatnyk na chesht zemliakiv, yaki zahynuly pid Bazarom [A monument was opened in Boguslav in honor of fellow countrymen who died near the Bazar]. *Narodnyi ohliadach*. 2010. URL: <https://www.ar25.org/article/u-boguslavi-vidkryly-pamyatnyk-na-chesht-zemlyakiv-yaki-zagynuly-pid-bazarom.html> [in Ukrainian]

U Zhytomyri tryvaie istorychnyi dysput, 2018 – U Zhytomyri tryvaie istorychnyi dysput “Druhyi zymovyi pokhid armii UNR – sprobha vidnovlennia Ukrainiskoi derzhavnosti” [A historical debate is underway in Zhytomyr: “The Second Winter Campaign of the UNR Army – an Attempt to Restore Ukrainian Statehood”]. *Narodytska raionna derzhavna administratsiia Zhytomyrskoi oblasti*. 2018. URL: <https://nar-rda.gov.ua/novini/u-zhitomiri-trivaie-istorichnyi-disput-drugij-zimovij-pokhid-armii-unr-sprobha-vidnovlennia-ukrainiskoi-derzhavnosti/> [in Ukrainian]

U seli Bazar, 2021 – U seli Bazar na Zhytomyrshchyni vidtvoryly podii boiu mizh armieiu UNR ta bilshovykamy [In the village of Bazar in the Zhytomyr region, the events of the battle between the UNR army and the Bolsheviks were recreated]. *Suspilne Zhytomyr*. 2021. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/182599-u-seli-bazar-na-zitomirskini-vidtvoryli-podii-bou-miz-armieiu-unr-ta-bilshovykami/> [in Ukrainian]

Ukaz, 2019 – Ukaz Prezydenta Ukrainy № 495/2019 [Decree of the President of Ukraine № 495/2019]. *Prezydent Ukrainy*. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4952019-27941> [in Ukrainian]

Ukaz, 2021 – Ukaz Prezydenta Ukrainy № 411/2021 [Decree of the President of Ukraine № 411/2021]. *Prezydent Ukrainy*. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4112021-39869> [in Ukrainian]

Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh XX st., 2011 – Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh KhKh st.: ideino-politychni, orhanizatsiyni ta viiskovi aspekty (do 90-richchia Druhoho zymovoho pokhodu, 70-richchia pokhidnykh hrup OUN ta 70-richchia Olevskoi respubliki): materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Ukrainian National Liberation Movement of the 20th Century: Ideological, Political, Organizational, and Military Aspects (to the 90th Anniversary of the Second Winter Campaign, the 70th Anniversary of the OUN Marching Groups, and the 70th Anniversary of the Olev Republic): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. *Zhytomyr*, 2011. 240 s. [in Ukrainian]

Faizulin, Skalskyi, 2008 – *Faizulin, Ya., Skalskyi, V.* (2008). Perelohy Ukrainiskoi revoliutsii. Druhyi Zymovyi pokhid Armii UNR [Transcripts of the Ukrainian Revolution. The Second Winter Campaign of the UNR Army]. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. 41 c. [in Ukrainian]

Film pro Khvylovoho, 2009 – Film pro Khvylovoho znialy na osnovi rozsekrenchenykh materialiv SBU [The film about Khvylovy was made based on declassified SSU materials]. *UNIAN*. 2009. URL: <https://www.unian.ua/culture/242323-film-pro-hvilovogo-znyali-na-osnovi-rozsekrenchenih-materialiv-sbu.html> [in Ukrainian]

Filiuk, 2017 – *Filiuk, K.* (2017). Mystetstvo nahaduvaty: yak u sviti vshanovuiut pamiat pro trahichni podii mynuloho [The Art of Reminding: How the World Honors the Memory of the Tragic Events of the Past]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/03/13/223078/> [in Ukrainian]

Shliakhmy tvorennia ukrainiskoi derzhavnosti: materialy rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Borotba ukrainskoho narodu za derzhavnu nezalezhnist v 1917–1921 rr. (do 85-richchia Druhoho zymovoho pokhodu)” [Ways of creating Ukrainian statehood: materials of the regional scientific and practical conference “The struggle of the Ukrainian people for state independence in 1917–1921 (to the 85th anniversary of the Second Winter Campaign)”]. *Zhytomyr*, 2006. 168 s. [in Ukrainian]

Assmann, 2006 – *Assmann A.* (2006). Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. Verlag C.H. Beck. 320 s. [in German]

Lebow, Kansteiner, Fogu, 2006 – *Lebow R.N., Kansteiner W., Fogu C.* (eds.) (2006). The Politics of Memory in Postwar Europe. Duke University Press, Durham and London. 384 p.

Nora, 2011 – *Nora P.* (2011). Present, nation, memoire. Paris: Gallimard. 432 p. [in French]

Отримано 02.09.2024

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.09.2024

Прийнято до друку 20.09.2024

Submitted 02.09.2024

Received in received form 07.09.2024

Accepted for publication 20.09.2024